

TABAKSPIJPENMAKERS IN WOERDEN IN DE 17E EN 18E EEUW

door Bert van der Lingen

Inleiding

Aan het eind van de 17e eeuw en het eerste kwart van de 18e eeuw is er in Woerden een bescheiden tabakspijpennijverheid geweest. Door de gunstige ligging van de stad aan de Oude Rijn, centraal tussen Utrecht, Leiden en Gouda, had Woerden alles in zich om een pijpen producerende stad te worden. De aanvoer van klei en turf en het transport van de eindproducten vond grotendeels plaats over water. Het aanwezig zijn van pottenbakkers was eveneens in het voordeel van het ambacht. Het was niet ongebruikelijk dat pijpenmakers hun pijpen bij pottenbakkers lieten bakken vanwege de kosten die een eigen oven met zich meebracht. Ondanks deze gunstige voorwaarden is de tabakspijpennijverheid in Woerden kleinschalig gebleven. Het afgelopen jaar heeft het onderzoek in de Woerdense archieven de volgende pijpenmakers aan het licht gebracht:

1 Pieter van Vlaenderen en 2 Pieter (Cornelis) Schaep

De eerste vermelding van pijpenmakers is terug te vinden in een akte uit 1690. Op 24 september van dat jaar verschijnen Hendrick Gerrits Willinck en Merritje Guerten voor notaris Costerus. Hendrick woont binnen de stadsmuren en Merritje in de Pannebakkerijen buiten de stad. Op verzoek van Pieter Schaep verklaren ze, dat hij het *"pijpmaecken heeft geleerd bijten de Rietvelderpoort deser stede bij eene Pieter van Vlaenderen"* (1). Deze poort, ook wel Leidsepoort genoemd, bevond zich aan de westzijde van de stad en de huidige Voorstraat. Hier bevindt zich de buurtschap de Pannebakkerijen, waar een groot deel van de Woerdense kleiverwerkende industrie, hoofdzakelijk steen-en pannenbakkerijen, gevestigd was.

De getuigen verklaren vervolgens dat Pieter Schaep na het overlijden van Van Vlaenderen *"het ambacht van pijpmaecken voor zijn eigen reekeninge binnen deser stede Woerden, omtrent het kerckhof heeft geexerceert en gedaan"*.

Over Pieter van Vlaenderen zijn geen verdere gegevens bekend.

Pieter Schaep was zeer waarschijnlijk een zoon van Cornelis Pietersen Schaep die getrouwd was met Marritje Cornelis en in 1656 te Woerden hertrouwde met Jannitje Jans de Ridder (2). In welk jaar Pieter geboren werd is niet bekend. De familie woonde op het *Santpat* langs de Oude Rijn in de Pannebakkerijen. Op 8 oktober 1679 trouwt Pieter Cornelis Schaep te Gouda met Marija Jans Bijbrecht (3). Uit de inschrijving in het trouwboek

blijkt, dat beiden in Gouda wonen. Marija Jans woont aldaar *buiten de Potterspoort*.

Hun eerste kind, Cornelis, wordt op 16 juni 1680 ingeschreven in het doopregister van de Goudse Lutherse gemeente. Dan duurt het zeven jaar, voordat er weer een kind in het doopregister van Gouda wordt ingeschreven: op 4 mei 1687 opnieuw een Cornelis, op 8 januari 1691 Dierk en op 8 maart 1692 Jannetjen (4).

In december 1685 krijgt Pieter Schaap toestemming om pijpenpotten te maken in Gouda (5). Zeer waarschijnlijk betreft het bovengenoemde Pieter. Het vervaardigen van deze potten was aan strenge regels gebonden en mocht alleen gedaan worden door pottenbakkers die daarvoor aangewezen waren door het pijpenmakersgilde. Vanaf 1688 werd de productie vrijgegeven, zij het met bepalingen betreffende de maten (6).

Vanaf 1692 t/m 1700 komen we Pieter Schaap tegen in de verpondingsregisters van Gouda. In deze periode betaalt hij jaarlijks een bedrag van 4 gulden en 15 stuivers. Daarnaast betaalt hij 2 gulden en 10 stuivers lantaarn-en klapgeld (7).

Bij zijn huwelijk in 1679 woonde Pieter in Gouda. Vanaf 1685 wanneer hij pijpenpotten gaat vervaardigen wordt hij in de Goudse archieven alleen in verband gebracht met het beroep van pottenbakker.

Op 24 september 1690 liet hij de akte opmaken waarin vermeld wordt dat hij het pijpenmakersvak bij de Woerdenaar Pieter van Vlaenderen had geleerd. In de boeken van het Goudse pijpenmakersgilde uit de periode 1660-1724 staat ene Pieter Schapers vermeld. Ruim een week na het opmaken van de Woerdense akte werd hij, op 2 oktober 1690, in het gilde ingeschreven (23). Zijn naam werd in eerste instantie niet goed geschreven en later, maar nog steeds verkeerd, aangepast. Mede gezien de datum van inschrijving zal Schapers met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid dezelfde persoon zijn als Pieter Schaap.

Gezien de geboortedata van zijn eerste kinderen te Gouda (1680 en 1687) en het jaar waarin hij toestemming krijgt tot het maken van pijpenpotten (1685), zal hij waarschijnlijk tussen circa 1687 en 1690 in Woerden werkzaam zijn geweest als pijpenmaker. Pieter zal de akte van 1690 hebben laten opmaken omdat hij in Gouda het pijpenmakersvak (opnieuw) wilde gaan uitoefenen en voor het gilde een bewijs nodig had om zijn ervaring aan te tonen.

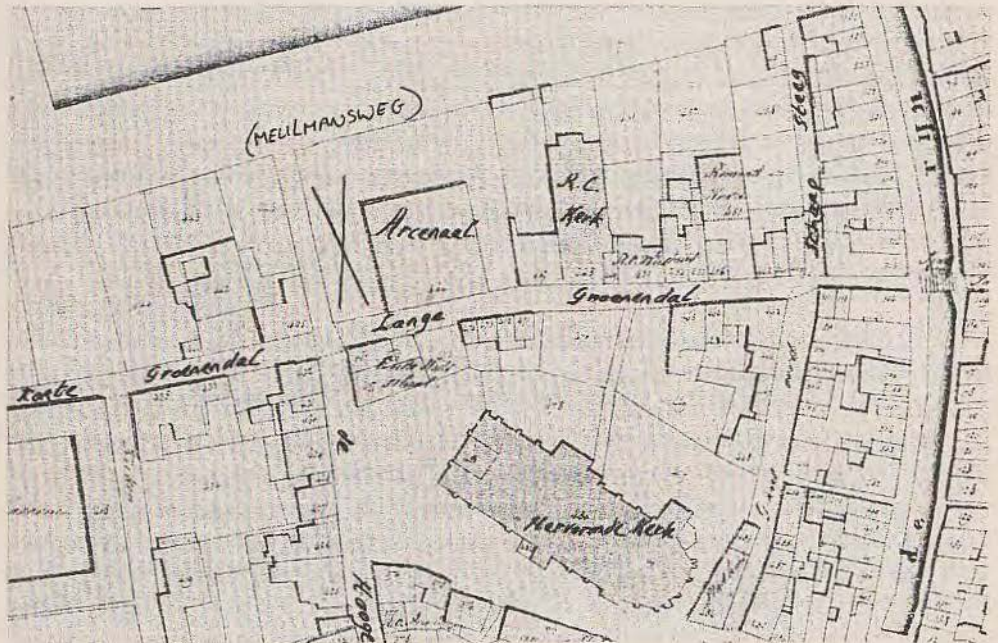
3 Pieter Hovenier

Pieter Hovenier woont in 1708 op de Vismarkt te Gouda. Het is niet bekend of en in welke hoedanigheid hij daar het pijpenmakersambacht uitoefende. In dat jaar trouwt hij met Neeltje de Bennis van de Kleiweg (8).

die nog geen zes maanden later overlijdt.

Op 25 oktober 1722 hertrouwt Pieter in de St. Janskerk te Gouda met Grietje Gerrits Visser uit Nieuwkoop (9). Kort na het huwelijk vertrekken ze naar Woerden waar Pieter op 18 januari 1723, tijdens een publieke verkoop voor 26 gulden "een hujs ende Erve strekkende voor van de Lange Groenendal tot agter 't Erf van Arnoldus de Jouwer, belend aan de eene zijde de voornoemde Jouwer en aan de andere zijde de gemeene Weg ofte Stads Walle" koopt van Agnis van Rijssen, de weduwe van Jan Snel (afb. 1). Slager Gijsbert Hovenier, een broer van Pieter, is borg. Het huis is tot november 1723 verhuurd aan de weduwe van Jan Lugtenburg. Totdat het huis leegkomt, huurt Pieter (voor 14 gulden per half jaar) een huis op de Moddersloot van dezelfde Agnis van Rijssen (10).

Tijdens de vroedschapsvergadering van 1 juni 1723 wordt aan Pieter toestemming verleend "dat hij een oventje tot het bakken van pijpen zal mogen opregten"(11) Dat zijn huis en erf tegen de stadswal lag zal de beslissing van de vroedschap vergemakkelijkt hebben. Op deze locatie was het brandgevaar aanzienlijk lager dan elders in de stad.

Afb. 1 Centrum van Woerden met de locatie waar Pieter Hovenier en de Begeren hun pijpenmakerij hadden. De huidige Meulmansweg is hier nog de stadswal. (Kaart uit 1828. Streekarchief Rijnstreek, Woerden)

In de protocollen van rechtszaken betreffende de gemenelandsmidde-
len over Woerden vinden we Pieter terug op 10 november 1724. Notaris Dirk
Swartendijk, procureur van Jan van der Laan pachter van "*de impost op't
Sout, Seep, Heere en Redemptie gelt over Woerden*" daagt Pieter voor de
rechter i.v.m. niet betaalde impost van 4 gulden en 8 stuivers vanaf april
1723. Na verschillende aanmaningen wordt de zaak voor het gerecht ge-
bracht. Pieter laat zich echter niet zien op de rechte dag (12).

De pijpenmakers moesten over het algemeen hard werken en veel
produceren voor een karig salaris. Alle onkosten moesten tot een minimum
teruggebracht worden. Naast arbeidsloon en de prijs van klei en turf was
ook het loon van turfdragers van invloed. Op 8 augustus 1725 bezoekt de
hoofdman der turfdragers de vergadering van de vroedschap met het
verzoek "*dat van de turf bij de pijpemakers alhier tot de Exercitie van
haare neeringe wordende gebruikt voor draagloon van ieder tonne bij
haar ingevordert mogten worden vier Duijten*". Hieruit kunnen we conclu-
deren dat er in deze periode naast Hovenier ook andere pijpenmakers
werkzaam waren.

Het verzoek van de hoofdman wordt afgewezen. De vroedschap refe-
reert aan een resolutie van een jaar eerder waarin bepaald was, dat zij
niet meer behoorden te krijgen dan twee duiten. Deze resolutie, die overi-
gens nog niet in het archief is teruggevonden, was aangenomen na ver-
zoek van "*de pijpemaker Hovenier, soo op het exempt van andere stee-
den als om de neeringe ende Negotie van Pijpen waardoor andere stee-
den floreeren meede in deese steede te trekken*" (13). Ook in Woerden zal
men geprobeerd hebben een graantje mee te pikken van de economi-
sche bloei die de pijpenindustrie in andere steden in de eerste helft van de
18e eeuw doormaakte.

In augustus 1723 was Pieter bij de Remonstrantse gemeente (14). In 1726
echter wordt hij ingeschreven als lidmaat van de Nederlandse Hervormde
gemeente. Hij is dan "*Pijpenmaker in de Kieken-buurt*" (15). De huidige Ka-
zernestraat, een zijstraat van de Korte Groenendaal, heette tot 1896 de
Kiekensteeg of Zwarte Kiekenbuurt (Kuijkenbuurt).

Op 1 mei 1726 wordt voor schout en schepenen een schuldbekentenis
opgemaakt. Pieter blijkt een bedrag van 300 gulden te hebben geleend
van Pieter van Dalen. Als onderpand stelt hij "*twee hujsjes ende erve
staande ende geleegeen binnen deze steede Woerden in de Lange Groe-
nendal naast den anderen belend, aan de eene zijde de heer Johan van
Baarsdorp oud Burgermeester en raad in de vroedschap dezer steede en
aan de andere zijde dezer stede wal ofte vest*" (16). Het betreft hier zeer
waarschijnlijk dezelfde locatie als in 1723.

Op 3 december 1726 krijgt Pieter opnieuw toestemming "*omme voor
zeekere jaaren octrooij te hebben om alleen een oven te hebben*" (17).

Negen maanden later zijn Pieter en Grietje plotseling naar Nieuwkoop vertrokken waar ze mogelijk bij Grietjes familie intrekken. Op 15 september 1727 compareren zij daar voor notaris Lietaert en verklaren "*genegen om met den Eersten naar Oostindien te varen*". Broer Gijsbert Hovenier en procureur Willem van Vianen, beiden wonende te Woerden, worden gemachtigd om hun onroerende goederen te verkopen. Op 29 september, vindt in Woerden de verkoping plaats van "*seeker Huijs ende Erve met een Werkhuijs en Loots en een tuijn daar agter, sijnde tot een bequaame pijp-makerije geappropriert, gelegen omtrent de stads Walle*" (18). De verdere omschrijving van de ligging is als hierboven (1 mei 1726). De onroerende goederen worden voor 430 gulden gekocht door Pieter van Dalen, die echter laat weten niet voor zich zelf, maar voor Leendert Begeer gekocht te hebben. Het plotselinge vertrek van Pieter Hovenier naar de Oost wordt enigszins duidelijk als we de gerechtsboeken bekijken. Vanaf 20 juni 1727 werd Pieter tot drie maal toe door het gerecht gedagvaard om zich te verantwoorden wegens "*verscheijdene misdrijven die in een stad van goede policie niet tolerabel zijn*" (19). Aard en omvang van deze misdrijven zijn niet bekend. Hij bevindt zich inmiddels in een onbekende plaats buiten Woerden en weigert voor het gerecht te verschijnen.

Op 4 oktober 1727 wordt een vergadering van burgermeesteren, schepenen en vroedschappen belegd. Twaalf dagen later lezen we dat men hem ontzegt "*zijn Leeven Lang geduurende, deese steede en poorterije van Woerden, sonder middelerwijle daarinne te komen op peene van swaarder correctie, verkiarende hem vervallen te zijn van alle privilegien, gerechtigheeden ende immuniteijten de Burgers ende poorters van Woerden competeerende*" (20). Helaas geven de gerechtsboeken geen uitsluit-sel over de door onze pijpmaker begane misdrijven.

4 Leendert Begeer

Pieter Hovenier werd na zijn plotselinge vertrek opgevolgd door Leendert Bastiaansz Begeer. Leendert was evenals Pieter afkomstig uit Gouda. Op 24 januari 1712 was hij daar getrouwd met Marretje Klaas Dwerssy (Marrigje Claas Dwarzsj) (21). In 1725 vertrekt hij met vrouw en zoontje Bastiaan naar Woerden, waar ze problemen ondervinden met het verkrijgen van het poorterschap. Met de akte van indemniteit van 1 juni 1725, waarin Harmanus en Wouter Begeer zich borg stellen voor het zoontje van hun broer Leendert, neemt het Woerdense gerecht achteraf geen genoegen: ze eisen meer zekerheid.

Op 1 augustus laten Harmanus en Wouter opnieuw een indemniteitsakte opmaken waarmee ze verklaren de gehele familie buiten lasten en kosten van de stad Woerden, het armhuis of de diaconie te houden, ingeval ze in armoede zouden geraken (22). De broers tekenen de akte beiden met een enkel kruis.

Harmanus Bastiaansz, de broer van de Woerdense pionier, was pijpenmaker te Gouda waar hij in 1709 zijn meesterproef had afgelegd voor het gilde. Hij stond aan de basis van vele generaties pijpenmakers. De getuigen in de eerste akte zijn de Goudse pijpenmakers Dirk Krijnen van Eijk en Gerrit Moleman. Dirk had in 1710 zijn proef afgelegd voor het Goudse pijpenmakersgilde en Gerrit in 1741. Mogelijk heeft er tussen de getuigen en de Begeren een arbeidsrelatie bestaan.

In juni 1726 koopt Leendert voor 450 gulden, twee naast elkaar staande huizen en erven tussen de Rijn, Schaapesteeg en Stadswal van Claasje Pieters Schijff, weduwe van Jacob Ruysch. Dit waren de laatste panden tussen de huidige Havenstraat en Rijnstraat in het westen van de stad. Het ene huis stond aan de Rijnzijde en het andere aan de Schaapesteeg (24). Of Leendert hier het pijpenmakersambacht heeft uitgeoefend is niet bekend.

Ruim een jaar later, op 2 oktober 1727, koopt hij (via korenhandelaar Pieter van Dalen) op een publieke verkoping het huis en de pijpmakerij van de ontpoorte Pieter Hovenier in de Lange Groenendaal voor 430 gulden, "specialijk ook met dat Regt van alleen een Oven te hebben om pijpen in te bakken" (25). De huizen aan de Rijn en Schaapesteeg verkoopt hij in augustus 1728 voor 550 gulden aan Jan Bos (26).

De Woerdense periode van Leendert is van korte duur geweest. Eind december 1728 of begin januari 1729 overlijdt hij te Gouda in het "Aeltie Back steeghie".

Op 5 januari 1729 wordt zijn naam bijgeschreven in het Gaardersregister aldaar (27). Het huis en de pijpmakerij komt op 21 januari 1729 op naam van zijn weduwe Margje Claas Dwarszij (28). Er rust een hypotheek van 300 gulden op ten behoeve van Pieter van Dalen. Wouter Begeer, de broer van Leendert, komt vanuit Gouda naar Woerden en gaat het huis en de pijpmakerij van haar huren. Op 26 januari 1729 laat Margje, geassisteerd door haar zwager Arien Cornelissen Sijpesteijn, het huurcontract opmaken. Margje, Arien en Wouter ondertekenen met een kruis en de getuigen Johannes van Tol (korenmolenaar) en Aart Bosch (pijpenmaker?) met hun naam (29).

Marrigje Claas hertrouwt op 1 oktober 1730 met Hendrik Thomasz Granbro (Grambo) van de Kleiweg te Gouda. Volgens de inschrijving in het ondertrouwenregister woont zij dan in de Vrouwesteeg aldaar (30).

5 Wouter Begeer

Wouter Bastiaensz Begeer trouwt op 28 november 1717 te Gouda met Klasina Posthoorn, de weduwe van Jacob Jansz van Leeuwen (31). Direct na het overlijden van broer Leendert vertrekt Wouter naar Woerden om het pijpenmakersbedrijf voort te zetten. Met ingang van 2 februari 1729

huurt hij van de weduwe het huis en de pijpenmakerij voor een periode van zes jaar (29). De jaarlijkse huur bedraagt 60 gulden, waarvan 25 gulden voor de gereedschappen en de rest voor het huis. De huur moet vier keer per jaar in gelijke porties van vijftien gulden betaald worden. Marrigje ontvangt zelf niet veel, aangezien Wouter van elke 15 gulden er 12 aan Pieter van Dalen betaalt voor de aflossing van de hypotheek.

De huur betreft een *"Huijs ende Erve zijnde tot een pijpmakerije geaproprieert, staande ende gelegen binnen deze steede Woerden in de Lange groenendal, omtrent of bij de stads walle"*. In het contract wordt de enige tot nu toe bekende inventaris van een Woerdense pijpenmakerij beschreven. Het bedrijf wordt verhuurd met *"alle het gereedschap, ofte meubele goederen tot de pijpmakerije behoorende, namentlijk*

*agt schroeven,
vijftien koopere vormen,
hondert korte planken,
tagtig lange planken,
zeven blokken,
en dan nog de andere banken en rakken,
mitsgaders de merken en torrendens,
en verder toebehooren van dien*

Leendert had vijftien koperen pijpvormen en acht schroeven. Hieruit blijkt dat hij een aardige productie moet hebben gehad. Naast het gereedschap nam Wouter ook de merkstempeltjes en *torrendens* van Leendert over. Met het laatste werd mogelijk 'tonnekens' bedoeld: de tonnen voor het vervoer van pijpen, turf en klei.

Het huurcontract vermeldt verder dat Marrigje Claas alle verpondingen en ongelden betaalt en het verhuurde ordentelijk onderhoudt. De in 1723 door Pieter Hovenier gebouwde pijpenoven was hier niet bij inbegrepen. Hierover was bedongen dat *"den huurder de oven ten zijnen kosten zal moeten onderhouden en alle verbeteringe die hij daar aan zal komen te doen zal zulks moeten blijven, zonder dat hij op de expiratie van de huur ofte vertrek daar voor iets zal mogen pretenderen ofte 't zelve wederom afbreken"*.

Eind 1731 blijkt dat Wouter ook pijpen voor andere pijpenmakers bakt (32). Aart Bos(ch), mogelijk dezelfde persoon die getuige was bij het opmaken van de huurakte, beschuldigt hem dat hij zijn pijpen zo slecht heeft gebakken, dat ze niet meer verkoopbaar zijn. Verder zou Wouter per pot pijpen drie stuivers bakloon meer rekenen dan anderen en zou hij geweigerd hebben om verder nog pijpen voor hem te bakken, waarbij hij gezegd zou hebben: *"ik wil voor u, nog voor niemand meer pijpen bakken"*.

Volgens het verpondingskohier van 1732 is Wouter dat jaar nog huurder

van het huis en de pijpenmakerij (33). Eind 1733, wanneer dochter Cornelia gedoopt wordt (34), bevindt Wouter zich nog in Woerden. In augustus 1734 verkopen Margje Claas Dwarszij en Hendrik Thomasz Grambo het onroerend goed voor 310 gulden aan Pieter van Dalen, die het een jaar later in 1735 weer doorverkoop aan predikant Anthony Taree (35). Bij beide verkopen is er nog sprake van een pijpenmakerij. Of deze inderdaad nog als zodanig in gebruik was, is niet bekend.

Na 1734 komen we Wouter niet meer tegen in de Woerdense archieven. Mogelijk is hij na de verkoop terug gegaan naar Gouda, waar hij begin januari 1754 op de Turfmarkt overleed (36).

6 Aart Bosch

De eerste vermelding van Aart Bosch (Bos) als *"pijpmaker binnen deese steede"*, dateert van 11 december 1731. Tijdens de vergadering van de vroedschap geeft hij te kennen *"dat hij suppliant eenige tijd herwaarts zijne gemaakte pijpen heeft gebragt bij Wouter Begeer, meede pijpmaaker binnen deese steede omme deselve aldaar in zijne oven gebakken te werden, dog dat den voornoemde Wouter begeer niet alleen des suppliants pijpen sleer (seer) slegt heeft gebakken, dat hij suppliant zijne pijpen bij de kooplieden qualijk kon kwijt raaken, maar ook dat hij suppliant aan de voornoemde Wouter begeer drie stuijvers op ieder pot voor het bakken van de pijpen meeder moet betaalen als hij suppliant op andere plaatsen behoeft te geeven"* (32). De tot nu toe bekende 18e eeuwse pijpenmakers bakten zelf hun pijpen. Uit de laatste zin kunnen we opmaken, dat er in Woerden, naast Wouter Begeer, nog andere pijpenmakers geweest moeten zijn, tenzij Aart zijn pijpen bij een pottenbakker liet bakken.

Aart grijpt het conflict aan om de vroedschap toestemming te vragen voor een eigen oven. Tijdens dezelfde vergadering geeft hij aan, dat hij *"wel geneegen zoude zijn om selver een oven agter in zijn vaders hujs, dat aan de Wal staat te setten om zijn eijgen pijpen te bakken, 't welk ook tot merkelijke voordeel van deeser steede accijns op de turf soude zijn, als meede om dat hij dan zoo veel meerder goed zoude kunnen maaken, en soo veel meerder geringe menschen aan het werk kan helpen, vermits die bij hem suppliant veel meerder geld kunnen winnen dan bij de voornoemde Wouter begeer"*.

De vroedschap ziet wel wat in zijn plan en geven op 5 februari 1732 toestemming voor de bouw van een oven in het huis van zijn vader aan de stadswal (32). De locatie van dit huis is niet bekend. Mogelijk is dit het huis tussen Stadswal, Schaapesteeg en Rijn, welke Leendert Begeer in 1728 aan Jan Bos had verkocht. Zijn relatie tot Aart is echter niet bekend.

Aart Bosch stookt zijn oven met Friese turf. Eind 1732 verschijnt hij opnieuw ter vergadering. Ditmaal gaat het om het loon van de turfdragers,

die in 1725 al in conflict waren met Pieter Hovenier over dezelfde kwestie. Aart betaalt hen het door de vroedschap vastgestelde bedrag van 25 stuivers voor iedere honderd tonnen, ofwel twee duiten (een oortje) per ton. Dit is hetzelfde bedrag dat Pieter Hovenier in 1725 betaalde.

In oktober 1732 eisen de turfdragers het dubbele dragersloon van Aart (38). Zijn verklaring luidt dat hij *"de friesse turf die hij had opgedaan dan de gemelde turfdragers met groot geweld heeft moeten betalen, een ryxdaalder van ieder honderd ton, eeven als of zij swaare haardbrand of veenturf gedragen hadde en dat hij altijd aan deselve sooveel zoude moeten betalen"*. Hij geeft aan dat *"de pijpmakers en pottebakkers zoo binnen de stad gouda als op andere plaatsen voor het dragen en opdoen van ieder honderd ton friesse turf nooit meer betalen als vijf en twintig stuivers om dat de winsten van de pijpen zeer gering en sober zijn"*, waarna hij verzoekt de eis van de turfdragers af te wijzen, opdat hij *"in staat mag zijn om zijne pijpmakerije alhier naa behoren aan te kunnen houden"*. Het verzoek van de turfdragers wordt afgewezen en Aart krijgt toestemming zijn turf door andere lieden te laten dragen ingeval de turfdragers dit weigeren.

7 Gerrit Pruijmeboom

Het merendeel van de archiefstukken met betrekking tot pijpenmakers en pijpenmakerijen dateert uit de periode 1690-1734. Een uitzondering van latere datum betreft het kohier van de personele quotisatie van 1742 waarin Gerrit Pruijmeboom als *pijpmakers knecht* genoemd wordt (39). Hij verwoont voor 5 stuivers per week in de Warmoesstraat (een deel van de huidige Achterstraat). Aangezien hij als knecht genoemd wordt, zal er ook een zelfstandig pijpenmaker geweest zijn. Het onderzoek, dat nog steeds gaande is, zal mogelijk meer gegevens aan het licht brengen over de periode voor 1690 en na 1734.

Vondsten

De afgelopen jaren zijn in en rond de stad pijpen gevonden die mogelijk te Woerden gemaakt zijn (40). Zoals eerder gemeld is het nog niet mogelijk om vondsten aan pijpenmakers toe te schrijven. Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van beerputvondsten uit de Wagenstraat, Havenstraat, de hoek Wagenstraat/Rijnstraat en daarnaast enkele akkervondsten uit de directe omgeving van de stad. Het merendeel van de beerputvondsten dateert uit de tweede helft van de 17e en eerste helft van de 18e eeuw. Op de omliggende akkers werd een klein aantal vroegere pijpen gevonden. Na verder (archief)onderzoek zal er mogelijk een vervolgartikel met meer afgebeeld materiaal verschijnen.

17e eeuwse vondsten

Er werd slechts een tiental geglaasde fijne pijpen gevonden. Het gaat hier om langgerekte dubbelconische pijpen uit Gouda met de hielmerken *voetboog*, *druiventros* en *HC*. Van het laatste merk werden in de Havenstraat zes exemplaren gevonden waarvan vijf dezelfde modellen met een gelijk aantal verschillende steeldecoraties.

Van de *groffe* pijpen is circa 70% onversierd. De overige hebben aan weerszijden van de ketel een stippelroos zonder kelkbladen. Geheel versierde pijpen werden niet aangetroffen. In de Havenstraat werden drie verschillende modellen met stippelroos gevonden waarop resten van lichtgroen loodglazuur, waaronder een roos met links 6 en rechts 8 stippen (*afb.2-4*). Van het laat 17e-eeuwse model (*afb. 4*) werden gelijke modellen zonder glazuur gevonden, die mogelijk uit dezelfde vorm komen. Een afwijkende, massief gedrongen ketel met resten lichtgroen loodglazuur is afkomstig van een akker buiten de stad (*afb.5*). Van de onversierde groffe pijpen werden in verschillende putten exemplaren gevonden, afkomstig uit dezelfde vorm.

18e eeuwse vondsten

Tussen de 18e-eeuwse pijpen bevindt zich een aantal opvallende, mogelijk te Woerden vervaardigde, exemplaren. Het meest opmerkelijk zijn de trechtermodellen met als hielmerk het *wapen van het Groot-Waterschap van Woerden*, met een golvende dwarsbalk van drie stukken.

Op de Groot-Waterschapskaart uit 1670 en op een gevelsteen in het Stedsmuseum van Woerden staat het wapen met een golvende dwarsbalk van vier stukken. Het is mij niet bekend wanneer het wapen een dwarsbalk van drie stukken kreeg, wel dat het pas in deze eeuw officieel werd vastgesteld (**41,42**). Van dit merk zijn tot op heden slechts vijf exemplaren bekend, waarvan er drie op dezelfde akker in Jutphaas werden gevonden en een op een akker in Groenekan. De vijfde (*afb. 6*) werd te Woerden in de beerput hoek Wagenstraat/Rijnstraat aangetroffen, op nog geen 200 meter van de Lange Groenendaal waar de pijpenmakers werkzaam waren. Opmerkelijk is, dat de vondsten in Woerden en omgeving gedaan zijn, wat het vermoeden versterkt, dat het om lokale producten gaat. De pijpen, waarvan ketel en steel geglaasd zijn, komen in ieder geval uit twee verschillende vormen en zijn te dateren in de periode 1710-1735. De pijp uit de Woerdense put is van een iets vroeger model dan de akkervondsten.

Naast het wapen van Woerden werd ook een ander, mij onbekend, wapen als hielmerk op een trechtermodel gevonden. Het gaat om een gekroond wapenschild, waarop een zespuntige ster (*afb. 22*). Mogelijk is dit

een Alphens product en heeft met het wapen van Alphen a/d Rijn - bestaande uit acht punten - willen uitbeelden.

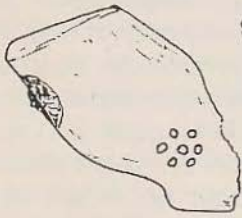
Van de meeste zijmerken werden hooguit een paar exemplaren gevonden. Een uitzondering is het merk *AVD* waarvan 47 exemplaren werden gevonden. Circa 70% hiervan is afkomstig uit de drie genoemde beerputten en de overigen van akkers rond de stad. Het merk werd zowel op de linkerkant (31 ex.) als op de rechterkant (16 ex.) van de ketel gezet en komt in diverse varianten voor. De hoeveelheid aan vondsten op verschillende locaties doet vermoeden dat deze pijpen lokaal gemaakt zijn. Er zijn minimaal twaalf verschillende vormen in gebruik geweest. Het merk komt zowel gekroond (38 ex.) als ongekroond (9 ex.) voor. Onder de gekroonde merken bevinden zich slechts 3 ex. met bladerkroon, terwijl de overigen een parelkroon hebben (*afb. 7-10*). De letters van het merk staan los naast elkaar (1 ex.), de *V* boven *AD* (42 ex.), of zijn als monogram weergegeven (4 ex.). Er werden slechts een viertal trechtermodellen met het hielmerk de gekroonde *AVD* (in monogram) gevonden.

Tussen de latere zijmerken vinden we de *gekroonde 18* en *gekroonde sierkan* met een imitatie van het Goudse wapenschild op de zijkant van de hiel (*afb. 11, 12*) en een aantal (onbekende) merken als de *gekroonde vis* met *PTM* en *INB*, de *gekroonde ooievaar* met *INB*, de *gekroonde N* met drie stippen en *IAM* en de *gekroonde IG* met *TODM* waarvan meerdere exemplaren in verschillende beerputten en op akkers aangetroffen werden (*afb. 13-18*). Daarnaast werden enkele onversierde groffe modellen gevonden met het Goudse wapenschild en een ketel met restanten van uit de vorm gehaalde letters, met rechts op de zijkant van de hiel afwijkende 'ster' figuren (*afb. 19, 20*). Een pijp met restanten van weggehaalde lobben heeft aan beide zijden van de ketel een onsamenhangend patroon van stippen (*afb. 21*).

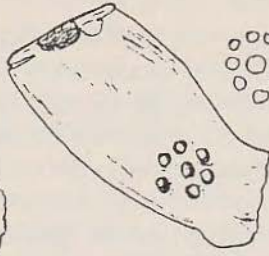
Tot slot

Zoals het er nu naar uit ziet is de Woerdense pijpenindustrie pas laat op gang gekomen. In steden als Gorinchem, Gouda en Leiden werden (in 1656, 1660 en 1661), pijpenmakersgilden opgericht, terwijl in Woerden ruim 26 jaar later de eerste tabakspijpenmaker genoemd wordt. Ondanks de gunstige ligging van de stad is tabakspijpenindustrie in Woerden nooit tot grote bloei gekomen. In de meeste gevallen betrof het een kleinschalige industrie, die waarschijnlijk alleen van lokaal of regionaal belang was. Mogelijk waren er nooit meer dan 1 of 2 bedrijven tegelijkertijd aanwezig. Opvallend is dat de meeste pijpenmakers slechts korte tijd productief geweest zijn.

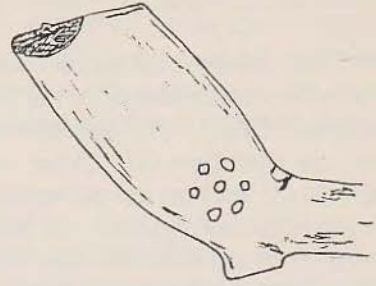
Hieronder een overzicht van de tot nu toe bekende pijpenmakers met de data waarin ze in de archieven als zodanig genoemd worden:

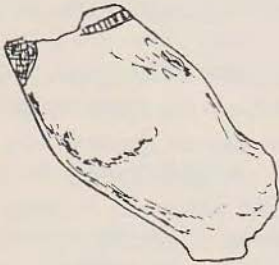
2

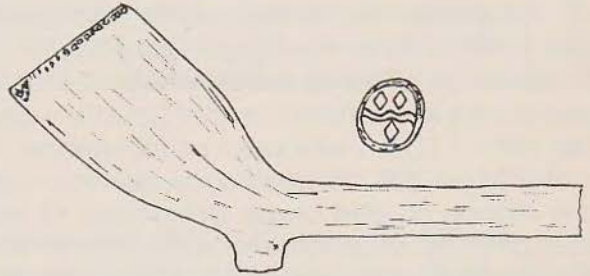
3

4

5

6

7

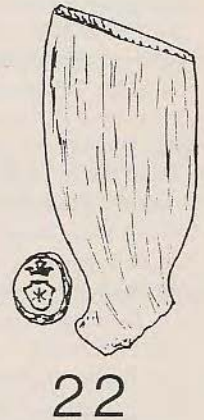
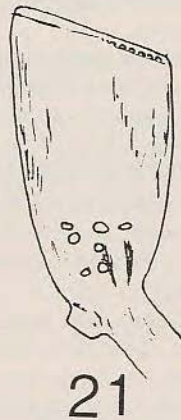
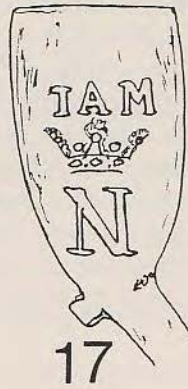
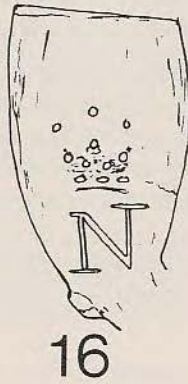
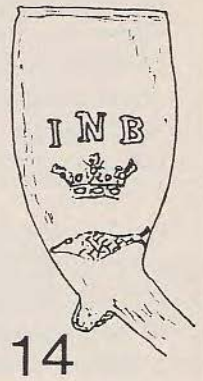
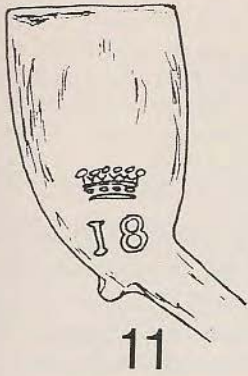
8

9

10

Pieter van Vlaenderen	?-ca.1689 (overleden voor 1690)
Pieter Schaep	ca.1687-ca.1690
Pieter Hovenier	1723-1727
Leendert Begeer	1725 of 1727-1728
Wouter Begeer	1729-ca. 1734
Aart Bosch	1731-?
Gerrit Pruijmeboom (knecht)	1742

De Goudse pijpenindustrie maakte in de eerste helft van de 18e eeuw een enorme groei door. Pieter Hovenier en Leendert en Wouter Begeer waren afkomstig uit Gouda. Mogelijk om de strikte regels van het Goudse gilde te ontlopen vertrokken ze naar Woerden. Zij woonden en werkten op dezelfde locatie in de Lange Groenendaal en hadden vanaf 1723 de beschikking over een eigen oven voor het bakken van pijpen. Van Aart Bosch is nog niet bekend, waar hij vandaan kwam en waar zijn bedrijf gevestigd was. ook hij had zijn eigen oven, wat in Gouda pas vanaf 1747 was toegeestaan. Pieter Schaep oefende het ambacht in Woerden uit en later in Gouda. Van Pieter van Vlaenderen is niet bekend waar hij vandaan kwam.

Onder meer door het ontbreken van een merkenregistratie en van pijpenmakersafval is het nog niet mogelijk vondsten aan bepaalde pijpenmakers toe te schrijven. Op pijpen gevonden initialen komen nog niet overeen met de namen van gevonden pijpenmakers, aangezien deze modellen uit een latere periode dan de huidige onderzoeksperiode dateren. Verder archiefonderzoek zal zich richten op de periode voor 1690 en na 1730. Mogelijk zal dit in de toekomst leiden tot een vervolgartikel.

Gebruikte bronnen:

- 1 Streekarchief Rijnstreek te Woerden (S.R.). Notarieel archief Woerden. Notaris Willem Costerus, inv.nr. 8565, aktenr. 43.
- 2 S.R. Trouwboek Nederduitsch gereformeerde gemeente Woerden, 12 november 1656, fol. 31.
- 3 S.R. idem, 17 september 1679 en Streekarchiefdienst Hollands Midden te Gouda (S.H.M.). Trouwboek Hervormde gemeente 16 september 1679.
- 4 S.H.M. Doopboek Lutherse gemeente Gouda.
- 5 S.H.M. Kamerboek, inv.nr. 108, 18 december 1685, folio 39vs.
- 6 J. van der Meulen. De pijpenpotten van Gouda. PKN 13e jrg, nr. 49, 1990, p. 213.
- 7 S.H.M. Weeskamer Woerden. inv.nr. 848, 100e penning.
- 8 S.H.M. Trouwboek Herv. Gem. 18 november 1708.
- 9 S.H.M. idem, 11 oktober 1722.
- 10 S.R. Notarieel arch. Woerden. Notaris Willem van Vianen, inv.nr. 8626, aktenr. 32 en Notaris Dirk Swartendijk, inv.nr. 8596, aktenr. 2.
- 11 S.R. Stadsarch. Woerden. Resoluties van de vroedschap Woerden, inv.nr. 14, folio 280.
- 12 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Impostrollen. Protocolen van rechtszaken betreffende de gemenelandsmiddelen, inv.nr. 39, folio 71.
- 13 S.R. Stadsarch. Woerden. Resoluties van de vroedschap Woerden, inv.nr. 14, folio 305.

- 14 S.R. Remonstrantse gemeente Woerden, Doopboek, folio 272, 23 augustus 1723 (doop dochter Anna).
- 15 S.R. Lidmatenregister Nederlandse Hervormde kerk Woerden, folio 116.
- 16 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocollen van schepenkennissen, inv.nr. 84, aktenr. 196.
- 17 S.R. Stadsarch. Woerden. Resoluties van de vroedschap Woerden, inv.nr. 14, folio 350.
- 18 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocollen van overdracht, inv.nr. 56, folio 36 e.v.
- 19 S.R. idem, Resolutieboeken, inv.nr. 129, folio 76, 76 v., Stadsarchief inv.nr. 18, folio 7, 9v.
- 20 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocol van ontpoortingen, inv.nr. 137, folio 39.
- 21 S.H.M. Trouwboek Herv. Gemeente Gouda, 10 januari 1712.
- 22 S.R. Stadsarch. Woerden. Akten van indemniteit, inv.nr. 74, aktenr. 25.
- 23 Gildeboeken 1660-1724, British Museum, Londen (informatie J. van der Meulen).
- 24 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocollen van overdracht, inv.nr. 55, folio 286, 27 juni 1726.
- 25 S.R. Notarieel arch. Woerden. Notaris Dirk Swartendijk, inv.nr. 8600, aktenr. 48, 29 sept. 1727 en Stadsarch. Woerden. Kast II, Belasting, 40e penning, inv.nr. 8, folio 27 15 okt. 1727.
- 26 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocollen van overdracht, inv.nr. 56, folio 18, 17 augustus 1728 en Stadsarch. Woerden. Kast II, Belasting, 40e penning, inv.nr. 8, 10 mei 1728.
- 27 S.H.M. Gaardersarchief Gouda, G6, deel D.
- 28 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Protocollen van overdracht, inv.nr. 56, folio 36.
- 29 S.R. Notarieel arch. Woerden. Notaris Willem van Vianen, inv.nr. 8629, aktenr. 47 en
- 30 S.H.M. Trouwboek Herv. Gemeente Gouda, 1 oktober 1730.
- 31 S.H.M. Trouwboek Herv. Gemeente Gouda, 14 november 1717.
- 32 S.R. Rechterlijk arch. Woerden. Register van requesten met appointementen, inv.nr. 21, fol. 30v.
- 33 S.R. Stadsarch. Woerden, inv.nr. 48, 3e quartier, folio 10.
- 34 S.R. Doopboek Ned. Herv. Woerden, 18 november 1733, folio 193.
- 35 S.R. Rechterlijk arch. Protocollen van overdracht, inv.nr. 56, fol. 221, 9 sep. 1734 en fol. 246, 8 sep. 1735.
- 36 S.H.M. Gaardersarchief Gouda, G8, deel B.
- 37 D. Duco, Goudse pijpen, Amsterdam 1978.
- 38 S.R. Rechterlijk arch. Register van requesten met appointementen, inv.nr. 21, folio 31, 4 nov. 1732.
- 39 S.R. Stadsarch. Woerden, Kast II belasting, inv.nr. 36, Kohier van de personele quotisatie 1742, folio 18vo.
- 40 Piet Smiesing, Akkervondsten uit Woerden, PKN, 21e jrg, nr.81, p. 1006-1018.
- 41 C. van der Kooij, Verslag van een onderzoek naar een vrijwel onbekend pijpenmerk. PKN 18e jrg, nr. 70, p733-736, afb. 4a.
- 42 N. Plomp, Het wapen van Woerden. Heemtijdinghen, Orgaan van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, 22e jrg., no.4, dec.1986, p. 85-97.

De afgebeelde en voor het onderzoek gebruikte pijpen komen uit de verzamelingen van M.J. Scheer: (afb. 2-4,7-9,11-18 & 22) en P. van den Nieuwendijk: (afb. 5,6,10 & 19-21).

Voor verder onderzoek zou ik graag in contact komen met verzamelaars die in het bezit zijn van vondsten uit Woerden en omstreken.

Reacties naar:

Bert van der Lingen,